

UDK: 172:2-67
Pregledni rad
Primljeno: studeni 2012.

Mato ZOVKIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
Josipa Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
mato.zovkic@bih.net.ba

JESU LI VJERSKI POGlavARI U BOSNI I HERCEGOVINI OTVORENI ZA NOVE IZAZOVE?

Sažetak

Autor ovdje analizira djelovanje vjerskih poglavara i njihovih profesionalnih suradnika u BiH na području konfesionalnog vjeronauka u javnim školama, poticanju vlastitih vjernika da pridonose općem dobru u pluralnom društvu te podizanju proročkog glasa protiv nepravde i korupcije u društvu. Budući da se u BiH etnički i religijski identitet podudaraju, muslimanski, pravoslavni i katolički vjerski poglavari s pravom se osjećaju pozvani javno intervenirati kada vide da su ugrožena prava i potrebe njihovih sunarodnjaka. Autor smatra da ne odgajaju dovoljno hrabro svaki svoje vjernike za međuetničko i međuvjersko povjerenje i oprostjenje te da preoprezno čekaju da „međunarodna zajednica“ i domaći izabrani političari reformama učine državu BiH funkcionalnijom i pravednijom za sve njezine građane. Zajedno s njemačkim katoličkim pobornikom dijaloga Hansjörgom Schmidom zalaže se za međureligijsku socijalnu etiku. Ovo nije sociološko istraživanje nego teološko razmišljanje na crti religijske etike.

Ključne riječi: *vjerski poglavari i njihovi suradnici, konfesionalni vjeronauk u državnim školama, doprinosenje općem dobru, poistovjećivanje religijskog i etničkog identiteta u BiH, muslimani, pravoslavci, katolici, židovi, reformirani kršćani, međunarodna zajednica, model međureligijske socijalne etike.*

Uvod

U dogovoru s organizatorima ovog teološkog kolokvija¹ ovdje pod „novim izazovima“ mislim socijalne prilike u pluralnoj Bosni i Hercegovini koje su nastale urušavanjem komunističkog sustava i raspadom bivše države južnih Slavena. Pod „vjerskim zajednicama“ mislim Islamsku zajednicu i Jevrejsku zajednicu u BiH, a pod „crkvama“

¹ Jedno od izlaganja na *Kolokviju 2012.*, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, 16. studenog 2012. s općom temom „Vjera pred izazovima današnjeg društva“.

pravoslavce koji su organizirani u pet eparhija, katolike koji su organizirani u četiri biskupije te reformirane kršćane koji su organizirani u dvanaest autonomnih crkava.² U duhu engleskog naziva *faith communities* pod vjerskim zajednicama ne mislim samo religijske institucije pod vodstvom vlastitih poglavara nego osvjedočene pripadnike tih zajednica koji nastoje izvan vlastite obitelji, džamije, sinagoge ili crkve vjernički djelovati u našem pluralnom društvu. Izraz „novi izazovi“ nagoviješta da vjerske zajednice ne žale za starim vremenima, nego se otvaraju potrebama vlastitih vjernika i drugih ljudi u sadašnjim prilikama.

1. Konfesionalni vjeronauk u državnim školama

Po primjeru Republike Hrvatske, ubrzo nakon osamostaljenja i priznanja BiH vjerski poglavari ove zemlje počeli su u međusobnim kontaktima razmišljati o uvođenju konfesionalnog vjeronauka u državne škole za djecu vlastitih vjernika. Odmah su zauzeli stav da će vjeroučitelje školovati Islamska zajednica i dvije tradicionalne crkve u vlastitim teološkim učilištima te ih predlagati prosvjetnim vlastima za službu vjeroučitelja u razredima i školama gdje ima dovoljno učenika njihove vjere. Vjerski poglavari Islamske zajednice u BiH, Pravoslavne Crkve, Katoličke crkve i Židovske zajednice uputili su 26. travnja 1991. zahtjev kolektivnom Predsjedništvu BiH da se u državne škole ponovo uvede konfesionalni vjeronauk kakav je postojao od 1918. do 1945. U skladu s promjenama, Ministarstvo BiH za obrazovanje uputilo je 3. lipnja 1991. dopis vjerskim starješinstvima o izvođenju vjerske nastave kao fakultativnog predmeta u školskim prostorima. Nadbiskup Puljić odgovorio je u ime svih biskupa Vrhbosanske metropolije već 5. srpnja:³ biskupi žele da roditelji odlučuju o vjeronauku kao izbornom predmetu za maloljetnu djecu, da Crkva izrađuje program i školuje vjeroučitelje. Biskupi su dopis Ministarstva razumjeli kao izvođenje župnog vjeronauka u državnim školskim prostorima te donijeli konkretne upute za šk. god. 1991./92. dopisom od 17. srpnja 1991.⁴ Sva tri ordinarija uputili su 8. rujna roditeljima i djeci pastirsko pismo na-

² Usp.: priloge Ifeta Mustafića, Vanje Jovanovića, Mate Zovkića i Tomislava Dobutovića u monografiji *Religije u Bosni i Hercegovini. Monografija vjerskih zajednica i crkava* (Sarajevo: Međureligijsko vijeće, 2012.).

³ Tekst odgovora objavljen u *Vrhbosni* 1991., 113-114. *Vrhbosna* je tada bila službeno glasilo za sve biskupije u BiH.

⁴ *Vrhbosna* 1991., 114-115.

slovljeno „Vjeronauk i vjerski odgoj u novim prilikama“. Predsjednik Mešihata IZ Salih ef. Čolaković, nadbiskup Puljić i Ivan Čerešnješ kao predsjednik Jevrejske zajednice sastali su se 13. rujna 1991. te u Izjavi najprije izrazili žalost što im se pri prvom sastanku vjerskih poglavara nije mogao zbog bolesti pridružiti episkop dabro-bosanski Vladislav, zatim osudili širenje mržnje koja sije smrt i odnosi ljudske živote te nastavili: „Od vlade BiH očekujemo da svim vjerskim zajednicama omogući da dadnu svoj doprinos u izgradnji ljudske savjesti i moralnosti života. Da bi to mogli ostvariti, zahtijevamo donošenje zakona prema kojem bi vjeronauk ušao u školski program kao izborni obavezni predmet.“⁵ Profesor katehetike na Vrhbosanskoj teologiji dr. Ante Pavlović napisao je god. 1992. upute budućim vjeroučiteljima o skorom održavanju katoličkog vjeronauka u državnim školama.⁶ Konfesionalni vjeronauk pripušten je u osnovne škole već ujesen 1993. tamo gdje su ratne prilike to dopuštale, a religijski pedagozi pristupili su izradi programa i udžbenika. Muslimanski kandidati za vjeroučitelje sada studiraju na tri učilišta IZ u BiH (Sarajevo, Zenica, Bihać), pravoslavni na Teološkom fakultetu Srpske pravoslavne crkve u Beogradu te pravoslavnom fakultetu u Istočnom Sarajevu, katolički na dva učilišta u Sarajevu i jednom u Mostaru. Židovi nemaju rabina u Sarajevu a ni dovoljno vlastite djece da bi mogli organizirati razredni vjeronauk u školama.⁷

Prosvjetni djelatnici koji su studirali u vrijeme komunističkog sustava više puta su izrazili mišljenje da vjeronauk spada u džamije i crkve, a da bi u škole trebalo uvesti kulturu religija ili sličan predmet gdje bi svi đaci bili informirani o religijama u svijetu i u našoj zemlji, ne upućivani u vjeru svoje obitelji. Taj predmet pokušali su nametnuti i predstavnici europskih institucija u našoj zemlji, ali su rezultati skromni. Lijevo orijentirani teolozi i neki drugi intelektualci koji sebe samo smatraju kulturnim muslimanima ili kršćanima (bez prakticiranja vjere) također predlažu neka se konfesionalni vjeronauk povuče u džamije i crkve, a u školskom sustavu neka đaci budu „objektivno“

⁵ *Vrhbosna* 1991., 246-247.

⁶ Usp.: Ante PAVLOVIĆ, „Ponovno uvođenje vjeronauka u javne škole u BiH“, *Vrhbosna* 1992., 97-101.

⁷ Igor Kožemjakin, na Konferenciji vjeroučitelja koju je organiziralo Međureligijsko vijeće u Sarajevu 5. i 6. studenog 2012., izvijestio je da u Sarajevu postoji 32 židovske djece te da pokušavaju za njih organizirati vjersku pouku u učionici sinagoge. Nedostatak udžbenika nadoknađuju preuzimanjem građe iz priručnika na engleskom, ali je teško motivirati roditelje da puste svoju djecu na vjersku pouku.

informirani o povijesti različitih religija te o obredima i blagdanima religija unutar BiH, što bi mogli uspješno činiti također nastavnici agnostici ili ateisti. Vjerski poglavari pozivaju se na činjenicu da 90% đaka iz vjerničkih obitelji pohađa konfesionalni vjeronauk u školi te na pravo roditelja da i kroz školsku naobrazbu odgajaju vlastitu djecu u svojem vjerskom identitetu u pluralnoj državi.

Nadležni koordinatori za školski vjeronauk muslimana, pravoslavaca i katolika organizirali su do sada više puta seminare za vlastite vjeroučitelje na kojima se obradi pokoja stručna tema te izmijene iskustva o radu s đacima i odnosima s drugim nastavnicima u školama gdje se drži vjeronauk.⁸ Tek u najnovije vrijeme, na inicijativu Međureligijskog vijeća, održan je u Sarajevu 5. i 6. studenog 2012. susret 36 vjeroučitelja svih triju konfesija (po 12 iz svake) na kojem su izmijenjena iskustva. Prigodom simpozija u Zagrebu o dvadesetoj obljetnici školskog vjeronauka u Hrvatskoj, muslimanska profesorica s Pedagoške akademije u Zenici Edina Vejo održala je referat o iskustvu s muslimanskim vjeronaukom u BiH, ocijenila ih pozitivnima, ali ujedno izrazila žaljenje što vjeronaučni priručnici i sami vjeroučitelji premalo govore polaznicima toga predmeta o zajedničkim etičkim vrijednostima.⁹ Sastavljači priručnika pregledali su lekcije u kojima se „vlastitima“ govori o vjeri „drugih“ što s nama žive u ovoj zemlji te su u novim izdanjima uvažili neke opravdane prigovore. Djelatnik Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu dr. Aid Smajić istražio je god. 2007. sliku o muslimanima u katoličkim i pravoslavnim vjeronaučnim priručnicima. Kod jednih i drugih našao je pretjerano isticanje okrutnosti Turaka prema kršćanima u vrijeme osmanlijske vladavine u našim krajevima te izrazio bojazan da se kod vjeroučenika time izgrađuju predrasude protiv današnjih muslimana u BiH i susjednim zemljama. Pohvalio je katoličke udžbenike da su ipak otvoreni prema religijskom pluralizmu i iskrenom dijalogu.¹⁰

⁸ Usp.: Ružica RAZUM, ur., *Vjeronauk nakon dvadeset godina: izazov Crkvi i školi. Zbornik radova sa znanstvenog simpozija, održanog u Zagrebu 14. lipnja 2011. godine* (Zagreb: Glas Koncila, 2011.).

⁹ Usp.: Edina VEJO, „Suvremeno stanje i prilozi za perspektive islamskog vjeronauka u bosanskohercegovačkoj školi“ Ružica RAZUM, ur., *Vjeronauk nakon dvadeset godina*, 143-158. Ona kaže: „Etički univerzalizam bitna je uporišna točka na kojoj počiva ideja pluralnosti, harmoniziranog postojanja različnosti, dijaloga ravnog dostojanstva među kulturama“ (str. 150).

¹⁰ Aid SMAJIĆ, „‘Drugi’ u pravoslavnim i katoličkim udžbenicima za osnovne škole“, *Zbornik radova fakulteta islamskih nauka u Sarajevu* 12 (2007.), 201-224. Isti tekst objavljen je i na engleskom „Images of Religious Others in the Textbooks of Religious Education for the Public Primary Schools in Bosnia and Herzegovina“, *Islamic Studies* 1 (2008.), 39-63. Usp.: također Mato ZOVKIĆ, „Govor o islamu u školskom vjeronauku“, *Kateheza* 31 (2009.), 101-111.

Prema brižno spremljenom projektu Univerziteta u Edinburghu „Religije i etika u vođenju mira i rata“ Centar za empirijska istraživanja religije u BiH sa sjedištem u Sarajevu proveo je u studentom 2011. anketu na koju je odgovorilo 616 osoba različite vjere i nacionalnosti u Mostaru, Sarajevu, Bugojnu i Banjaluci. Djelomične rezultate ovog istraživanja obradila je skupina sociologa, religiologa i teologa.¹¹ „Ovo istraživanje osmišljeno je tako da obuhvati pitanja o utjecaju osobnih okolnosti na stavove prema pomirenju i izgradnji povjerenja, obraćajući veću pažnju na niz faktora koji su u igri nego što je to bio slučaj u prethodnim istraživanjima. Pitanja su se odnosila na širi spektar oblika i ciljeva tranzicijske pravde i pomirenja nego što se dosada pokušalo. Podaci iz istraživanja stoga se odnose na rasprave o tome da li proces izgradnje povjerenja treba biti povezan s političkim i vjerskim elitama, s historijskim presudama uz ispriku aktualnih lidera, s pomirenjem, s društvenom rekonstrukcijom ili pravdom.“¹² Među upitanim, njih 71,5% odgovorilo je da je povjerenje vrlo važan cilj a 65,2% da je vrlo važno pomirenje. Na pitanje o važnosti institucije (sredine) za stvaranje boljih uvjeta za suživot, njih 3,44% odgovorilo je da su to obrazovne institucije a 2,71 da su to vjerski objekti i institucije (skala od 0 do 4). Na upit o osobnom stavu prema religiji, njih 68,2% odgovorilo je da im je religija vrlo važna ili važna. Na upit o ulozi vjerskih poglavara u procesu pomirenja u cijeloj BiH, neki religiozni sudionici u anketi nisu potvrdili njihovu važnost a nereligiozni jesu, osobito na lokalnoj razini. Religiozni ispitanici misle da konfesionalno obrazovanje ima pozitivan učinak na pomirenje u većoj mjeri nego nereligiozni ispitanici. „Religiozni Srbi iskazali su manje povjerenja u ulogu nastavnika, nego u ulogu vjerskih ličnosti u pomirenju, što nije slučaj kod religioznih Bošnjaka ili Hrvata. U Sarajevu i Mostaru, obuhvaćajući sve tri grupe, veća religioznost ispitanika bila je u korelaciji s većim poštovanjem prema ulozi nastavnika u promoviranju pomirenja.“¹³

11 Zlatiborka POPOV MOMČINOVIĆ, ur., *Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini. Ispitivanje javnih stavova u četiri grada i regiona – Banja Luka, Bugojno, Mostar i Sarajevo* (Sarajevo: Centar za empirijska istraživanja religije, 2012.), 30 str. formata A-4. Usp.: njezin članak: „Religija i politika u postkonfliktnom društvu – politička ili ‘politička’“, Srđan SREMAC – Zoran GROZDANOV – Nikola KNEŽEVIĆ, ur., *Opasna sjećanja i pomirenja. Kontekstualna promišljanja o religiji u postkonfliktnom društvu* (Rijeka: Ex Libris, 2012.), 129-145.

12 Zlatiborka POPOV MOMČINOVIĆ, *Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini*, 9.

13 Zlatiborka POPOV MOMČINOVIĆ, *Pomirenje i izgradnja povjerenja u Bosni i Hercegovini*, 16.

Ovo istraživanje pokazuje da vjernici i građani od konfesionalnog vjeronauka očekuju kontinuiran doprinos izgradnji povjerenja i pomirenja. To je šansa i izazov koji svi trebamo imati na umu. Konfesionalni vjeronauk održava se u školama etničke većine u određenom mjestu. Ostaje trajan problem manjinskih učenika u takvim školama jer nije dovoljno da škola za njih nešto organizira u vrijeme vjeronauka za većinu, nego o tome bi trebali voditi računa i vjeroučitelji svih konfesija pokazujući primjer poštovanja prema drukčijima i tako odgajajući svoje učenike. Ovdje se trebamo podsjetiti na etnizaciju koja je posljedica rata 1991.-1995. Zbog koncentracije stanovništva određene etničke većine u pojedinim mjestima i krajevima, školski programi postali su više etnički i redovan vjeronauk pretežno se održava u školama etničke većine. Vjeroučitelji svih konfesija trebali bi pokazivati da nas osobna i zajednička vjera zadužuje i osposobljava da poštujemo drukčije jer su i oni slobodna Božja stvorenja.

2. Vjerničko doprinošenje općem dobru u sekularnom društvu

Odgajaju li religijski predstojnici *vlastite vjernike* za doprinošenje općem dobru u pluralnom društvu? Pod religijskim predstojnicima ovdje mislim na biskupe, svećenike, muftije, imame i vjeroučitelje. To su predavači konfesionalnog vjeronauka i ovlašteni predvoditelji tjednih bogoštovnih skupova. U bogoštovnim činima islama, judaizma i kršćanstva iskazujemo vjerničku ovisnost o Bogu, Stvoritelju svih ljudi, te u svjetlu riječi Božje razmišljamo o svojem življenju u obitelji i djelovanju u pluralnom i sekularnom društvu. Vjerski predstojnici snagom svoje osobne vjere i službe odgajaju članove vlastite zajednice za doprinošenje općem dobru u sekularnom društvu.

U sekulariziranim zapadnim društvima nema više državne religije, ali religija nije samo privatna stvar građana, kako su nas učili u „samoupravnom socijalizmu“. To danas spremno priznaju i lijevo orijentirani političari u demokratskim zemljama s razvijenim civilnim društvom.¹⁴ Religijama preostaje da se aktivno ugrađuju u pluralna

¹⁴ Usp.: Wolfgang THIERSE, ur., *Religion ist keine Privatsache* (Düsseldorf: Patmos, 2000.). Knjiga sadržava 17 priloga aktivnih političara Socijalističke partije Njemačke (SPD) od kojih su neki katolici. Podijeljena je u tri odsjeka: iskustva, pitanja, perspektive. Posebno je zanimljiv prilog dr. Jürgena Werbicka, profesora fundamentalne teologije u Münsteru: „Religija nije nikakva privatna stvar! Teološki prigovori protiv jedne prekomotne floskule“ (str. 90-105).

demokratska društva vodeći računa o pozitivnim i negativnim vidovima globalizacije. Mnoštvo religija prisutno je u pluralnom svijetu¹⁵ i one svojom religioznom i humanom misijom pomažu ljudima da teže za eshatonskim spasenjem te budu konstruktivni članovi svojih obitelji, naroda, država i cijele ljudske zajednice. Ovdje ne možemo ulaziti u osnove religijskih etika koje su artikulirane u kulturnim i povijesnim kategorijama vlastite sredine. Zasada postoje pregledi etike pojedinih velikih religija.¹⁶

Za konstruktivnu prisutnost religija u pluralnom društvu nužna je solidarnost u traženju i prihvaćanju općeg dobra. Katolici su bili izazvani na razmišljanje o općem dobru još u vrijeme sv. Augustina, kada su poganski državljani prigovarali da Rimsko Carstvo propada zato što sve brojniji kršćani ne štiju više državne bogove. Augustin je odgovorio djelom *De civitate Dei*, koje je teološki traktat ne samo o zemaljskim dimenzijama kraljevstva Božjega nego i o odnosu kršćana prema državi.¹⁷ Rimljani su sakralizirali politiku i opće dobro poistovjetili s državom kako su je oni shvaćali i nametali, a kršćanima su predbacivali da svoju religiju promatraju i prakticiraju odviše privatno. Smatrao je da „država Božja“ ima zemaljsku, povijesnu dimenziju te da zemaljska država ne pridonosi dobru svih ako u njoj nema pravde. Augustin je tvrdio da je pravo dobro ljudskih osoba zajedništvo s drugim osobama te da se sličnost s Bogom sastoji u sposobnosti da ljubimo. Tako je i ljudsko društvo u izvjesnom smislu slika Božja. Toma Akvinski izvodio je pojam općeg dobra iz naravnog zakona i iz stvorenosti ljudi na sliku Božju: „Tomistički teološki okvir, poput Augustinove analize, uključuje da je potpuno ljudsko dobro zajedništvo svih osoba s Bogom te jednih s drugima u Bogu, a to ćemo postići u nebeskom gradu. Taj cilj

15 Pojam „pluralni“ prikladniji je za teološko i filozofsko razmišljanje od „globalnog“, usp.: Max SECKLER, „Zeitgenössischer philosophisch-theologischer Kontext und ‚Dominus Jesus‘. Säkularisierung, Postmodernismus, religiöser Pluralismus“ *Path* 1 (2002.), 145-177. Ovaj novopokrenuti časopis izdaje Papinska teološka akademija u Vatikanu.

16 Za osnove o etici svjetskih religija poslužio sam se: G. HÖVER i dr., „Ethik“, Hans WALDENFELS, ur., *Lexicon der Religionen* (Freiburg: Herder, 1988.), 157-168; Hans KÜNG i dr., *Kršćanstvo i svjetske religije. Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom* (Zagreb: Naprijed, 1994.); Adel KHOURY, ur., *Das Ethos der Weltreligionen* (Freiburg: Herder, 1993.); M. AMALDOSS, „Die Utopie der Menschenfamilie in den Weltreligionen“, *Concilium* 37 (2001.), 604-611.

17 Usp.: AURELIJE AUGUSTIN, *O državi Božjoj – De civitate Dei*, sv. 1 (knjiga I.-X.) (Zagreb: KS, 1982.); sv. 2 (knjiga XI.-XVIII.) (Zagreb: KS, 1995.); sv. 3 (knjiga XIX.-XXII.) (Zagreb: KS, 1996.).

nadilazi sva povijesno postiziva dobra. Stoga vjera od kršćana traži da odbace svaki pokušaj postizanja punog zajedničkog dobra političkim sredstvima, kako ga teološki shvaćamo. Oslanjati se na državu za nametanje potpune kršćanske vizije dobra, značilo bi u stvari podlagati transcendentni Božji grad ograničenoj zemaljskoj instituciji. Teološko odbacivanje takva podlaganja ima važnih političkih posljedica. Vodi k političkoj teoriji koja je sasvim antitotalitarna jer odbacuje sve oblike državnog apsolutizma.¹⁸ U tom kontekstu, nastavlja Hollenbach, politička povezanost je samo jedan od vidova od kojih se sastoji civilno društvo sa svojim socijalnim, ekonomskim, političkim i kulturnim interakcijama. „Svaka od ovih relacija može ostvarivati izvjesni vid ljudskog dobra. Međutim, nijedan od ovih vidova nije cjelovito ljudsko dobro. Stoga je povijesno i zemaljsko opće dobro (*common good*) zbir različitih dobara. Ona obuhvaćaju dobra koja se postižu u obiteljskim odnosima, u dobrovoljačkim udrugama, u političkoj djelatnosti, u gospodarskom životu, u Crkvi itd.“¹⁹

Značajno je da Drugi vatikanski koncil govori o općem dobru u Deklaraciji o vjerskoj slobodi (DH 6-7) te u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu (GS 23; 42; 65; 67-68; 74-75; 82). Ističe kako je „opće dobro društva zbroj onih okolnosti društvenog života koje ljudima omogućuju da potpunije i lakše postignu svoju vlastitu savršenost“ (DH 6). U opće dobro spada svakako sloboda religije kao osobnog uvjerenja i kao uključenosti u religijsku zajednicu s njezinim institucijama, pravima i dužnostima. U poglavlju „Ljudska zajednica“ Konstitucije GS Koncil traži od države i svih dionika pluralnog društva da promiču opće dobro koje je najprije dobro ljudskih osoba jer su „prava osoba univerzalna i nepovrediva“ (GS 26). U poglavlju „Politička zajednica“ istog dokumenta istaknuto je kako „politička zajednica postoji radi općeg dobra. U njemu ona nalazi svoje puno opravdanje i smisao, iz njega proizlazi njezino izvorno i vlastito pravo. Opće pak dobro obuhvaća sve one uvjete društvenog života u kojima ljudi, obitelji i udruženja mogu potpunije i lakše postići svoje usavršavanje“ (GS 74). Koncil ističe da „državnici, koji su odgovorni za opće dobro svojega naroda, a ujedno i promicatelji dobra cijeloga svijeta, uvelike ovise o javnom mnijenju i stavovima mnoštva. Ništa im ne koristi što se trude oko izgradnje mira dokle god osjećaji neprijateljstva, prezira i nepovjerenja, rasne mržnje i ideološke tvrdoglavosti međusobno di-

¹⁸ David HOLLENBACH, *The Common Good and Christian Ethics* (New York: Cambridge University Press 2002.), 132.

¹⁹ David HOLLENBACH, *The Common Good and Christian Ethics*, 133.

jele i zavađaju ljude" (GS 82). Zato je potrebno mijenjati ljudska srca i odgajati ljude za novi mentalitet koji će pogodovati napretku i učvršćivanju općeg dobra.

Religijski pluralna društva ne posjeduju unaprijed skovano zajedničko poimanje općeg dobra, ali su religiozni pojedinci i institucije koje ih odgajaju u vlastitoj vjeri svjesne važnosti općeg dobra. David Hollenbach predlaže pojam „intelektualne solidarnosti“ u zajedničkom traganju za općim dobrom.²⁰ Do te spoznaje došao je, između ostaloga, tako što je kao profesor kršćanske etike gostovao na teološkim učilištima u Africi te među studentima imao pripadnike zaraćenih naroda s kojima je zajedno uvidio važnost poimanja i promicanja općeg dobra koje je privlačno vjernicima i građanima različitih kultura, rasa i naroda. Gruba činjenica političke i ekonomske međuovisnosti potiče vjernike, koji žele biti konstruktivni članovi svojega društva, na traganje za moralnom međuovisnošću i solidarnošću: „Potreban nam je oblik suradnje koji ide dalje od koegzistencije u paralelnim svjetovima prema povezanom djelovanju kojemu svi možemo doprinosti. Takva suradnja poziva na intelektualno komuniciranje među ljudima različitih tradicija, civilizacija i religija. Poziva na zalaganje za međusobno razumijevanje koje nadilazi granice što ih postavlja tolerancija. To pokazuje značajnost ideje o intelektualnoj solidarnosti danas.“²¹ Do takve intelektualne solidarnosti ljudi različitih uvjerenja dolaze razgovorom i međusobnim uvjeravanjem, ostajući u političkim i društvenim procesima. U tu svrhu predlaže vrlinu građanske uljudnosti (*civility*) kao suradnju različitih uz međusobno uvažavanje i poštovanje: „Civilnost dakako poštuje slobodu i jednakost do koje je toliko stalo zagovornicima tolerancije. Civilnost je vrlina koja raste iz veza povezanosti među građanima te za uzvrat jača te veze. Kao oblik građanskog prijateljstva ona priznaje da građani trebaju jedni druge kako bi dobro živjeli te da su potrebni njihovi doprinosi dobru drugih, ako želimo stvoriti i održavati društvo koje je dobro za sve. Vrlina civilnosti utječe na način kako pluralističko društvo ostvaruje zajedničko dobro.“²²

20 Usp.: poglavlje „Intellectual solidarity“, David HOLLENBACH, *The Common Good and Christian Ethics*, 137-170.

21 David HOLLENBACH, *The Common Good and Christian Ethics*, 141. Naslanja se na pojam *deliberativne demokracije* u djelima novijih američkih politologa i sociologa koja bi bila situacija kada se građani ili njihovi izabrani politički predstavnici moralno ne slažu, ali nastavljaju zajedno umovati kako bi došli do odluka prihvatljivih jednima i drugima.

22 David HOLLENBACH, *The Common Good and Christian Ethics*, 146.

Intelektualna solidarnost moguća je i među pripadnicima različitih religija, koji su svjesni vlastitih razlika ali i zajedničkih potreba. Kao katolički moralist on to izvodi iz koncilskih dokumenata i posebno iz Konstitucije GS u kojoj vidi tri temeljne teme: dostojanstvo ljudske osobe, poziv na zajedništvo u solidarnosti i religijsko značenje ovoga svijeta. Jasno je da ima razlika između kršćanskog i sekularnog gledanja na opće dobro, ali je neka univerzalna ljudska dobra moguće utvrditi i promicati iznad granica pojedinih kultura i religija. Do toga se dolazi istraživanjem i dijalogom, jer mi različiti možemo učiti jedni od drugih i jedni s drugima. Intelektualna solidarnost i dijalog ne znače relativizaciju kršćanskog morala, nego stvaranje nužnih uvjeta za zajednički život u slobodi i pravdi. „Gledana iz perspektive koja solidarnost vidi kao bitnu za ljudsko dostojanstvo, religijska sloboda je sloboda religiozno nastupati u javnosti. To je sloboda sugerirati načine kako religiozno shvaćanje dobra utječe na stvarnosti javnog života.“²³ Zato su ekumenizam i religijski dijalog preduvjet za globalnu etiku ljudskih prava. Religijske zajednice trebaju biti aktivni partneri javnog razmišljanja o političkim i društvenim institucijama žele li pridonositi humanijem zajedničkom življenju u državama s religijski različitim stanovništvom u svijetu današnje međuovisnosti. „Sugestija da je samo strogo sekularni govor zakonit u javnosti te da religiju treba zadržavati u privatnosti, vjerojatnije će proizvesti fundamentalističke reakcije nego humaniji zajednički život. Dioništvo religijskih zajednica u razmišljanju o općem dobru više obećava. To traži da njegujemo duh dijaloga i intelektualne solidarnosti među svima kojih se tiče, vjernicima i nevjernicima. Samo tako ćemo otkriti put prema poštovanju različitih identiteta te istodobno promicanju zajedničkog dobra.“²⁴ Zato je zadaća formiranja i održavanja društva u kojem mogu mirno živjeti pripadnici različitih kultura i religija povijesni projekt za koji nema brzih i trajnih rješenja.

D. Hollenbach smatra da je međunarodno usvajanje i podržavanje ljudskih prava oblik političke globalizacije koji kršćani mogu svim srcem podržavati: „Taj etos ljudskih prava gleda ljudska bića najprije

²³ David HOLLENBACH, *The Common Good and Christian Ethics*, 161. U bilješci upućuje na DH 4 gdje Sabor uči da puno prakticiranje religijske slobode izlazi iz društvene naravi čovjeka i same religije. Zato religije imaju pravo ne samo ne biti ometane od državne vlasti u vršenju svojih obreda i odgajanju vlastitih sljedbenika nego i „slobodno pokazivati posebnu snagu svojega nauka u uređivanju društva i u oživljavanju svake ljudske djelatnosti“.

²⁴ David HOLLENBACH, *The Common Good and Christian Ethics*, 164.

kao članove ljudske zajednice u cijelom svijetu s pravima koja izviru iz njihove ljudskosti kao takve, a tek zatim kao pripadnike zajednica postojećih nacionalnih država. Globalizacija građanskog prava garantira pripadnosti ljudskoj zajednici veću vrijednost od građanskog prava u određenoj državi, barem u krajnjim situacijama gdje je dovedeno u opasnost samo čovječanstvo.²⁵ Zato Crkvi našeg vremena predlaže ministarstvo socijalne solidarnosti kojim će najprije dovesti u pitanje sve oblike globalizacije što pojačavaju ekonomsku, političku ili kulturnu nejednakost i isključivost. To je na crti učenja Ivana Pavla II. koji ističe da globalizacija ne smije pridonositi marginalizaciji. Nadalje, intelektualna solidarnost posvjedočava nam da smo mi različiti uključeni u globalizirani svijet te da moramo dijalogizirati preko granica vlastite kulturne i religijske sredine. Ovo uključuje spremnost na slušanje onih koji drukčije misle i postupaju, ali i na ponizno iznošenje vlastitih uvjerenja. Institucionalna solidarnost bilo bi razvijanje institucija koje marginaliziranima omogućuju da se čuje njihov glas u odlučivanju o onome što se njih tiče. Ovdje Hollenbach navodi slogan: „Razmišljaj globalno, djeluj lokalno!“ - koji se može primjenjivati na župe, crkvene škole i univerzitete te na kršćanske socijalne ustanove. Tako ministarstvo socijalne, intelektualne i institucionalne solidarnosti traži da globalizacija ne bude zloupotrebjavana za dominaciju, a to upućuje na istinski dijalog s onima koji su različiti i na transformaciju institucionalnih centara odlučivanja u sve povezanim i međusobno ovisnijem svijetu. To pak traži humanu tržišnu ekonomiju i etičnu politiku.²⁶

Zanimljivo je da *Katekizam Katoličke crkve* govori o općem dobru u poglavlju „Ljudska zajednica“ u kojoj bi svi pojedinci i skupine trebali sudjelovati u društvenom životu (br. 1905-1912). Opće dobro zahtijeva razboritost od svakoga, posebno od onih koji obnašaju vlast. Ono obuhvaća tri bitna područja: poštovanje osobe, društveno blagostanje koje pridonosi razvitku skupine i mir koji uključuje stabilnost pravednog poretka. Zato se ono „temelji na istini, izgrađuje se u pravdi,

²⁵ David HOLLENBACH, „The Life of the human community“, *America* 187 (2002.), No. 14, November 4, 6-8, citat str. 7.

²⁶ Usp.: Hans KÜNG, *Weltethos für Weltpolitik und Weltwirtschaft* (München: Piper Verlag, 2000.). Ova knjiga dio je Küngova projekta o svjetskoj ili globalnoj etici. Za politiku i ekonomiju razvija svoju osnovnu tezu da se sudbina ljudske zajednice i planeta Zemlje tiče svih ljudi bez obzira kojoj religiji i svjetonazoru pripadaju (str. 213). U hrvatskom prijevodu, uz neke autorove dodatke, knjiga je podijeljena u dvije: *Svjetski etos za svjetsku politiku* (Zagreb: Intercon, 2007.), 317 stranica, te *Svjetski etos za svjetsko gospodarstvo* (Zagreb: Intercon, 2007.), 261 stranica.

a oživljava ljubavlju“ (br. 1912). *Kompendij socijalnog nauka Crkve* obrađuje opće dobro kao jedno od načela za socijalno djelovanje koje proizlazi iz dostojanstva, jedinstva i jednakosti svih osoba (br. 164-170). Trajno opće dobro ne zaustavlja se pri socijalnom i ekonomskom blagostanju nego ima uvida u čovjeku transcendentnu dimenziju, a tu mogu bitni dio davati religiozni pojedinci i zajednice. Opće dobro traži da država poštuje svaku vjeroispovijest, a to obuhvaća slobodno obavljanje bogoštovlja te vršenje kulturnih, duhovnih i karitativnih djelatnosti. „U pluralističkome društvu laičnost je mjesto komunikacije među raznim duhovnim tradicijama i nacijama“ (br. 572).

Baptistički teolog Miroslav Volf, koji djeluje na Evandeoskom teološkom fakultetu u Osijeku i na Divinity School univerziteta Yale u Sjedinjenim Državama bavi se, između ostaloga, teološkim pristupom dijalogu, pomirenju i suradnji religioznih ljudi u pluralnom svijetu.²⁷ U studiji o djelovanju religija u pluralnom svijetu iz god. 2011. stvorio je pojam „human flourishing“ (ljudsko uspijevanje, ljudsko blagostanje i napredak) za ono što katolička tradicija naziva „opće dobro“. Pod punim ljudskim napretkom on dakako misli i transcendentnu dimenziju pojedinca, trajnu sreću koja ide dalje od zadovoljavanja materijalnih potreba. Traži da kršćani i drugi vjernici pokazuju kako je Bogu stalo do brojnih i gorućih ljudskih problema kao što su: siromaštvo, zagađenje okoliša, bioetička pitanja, međunarodni odnosi, ljudska seksualnost, pravedno vladanje. „Nadalje, trebamo učiniti privlačnom tvrdnju da je ljubav prema Bogu i bližnjemu ključna za ljudsko blagostanje i napredak. Nevjernici nisu stoljećima tek dovodili u pitanje postojanje Boga, nego su se pobunili protiv Božje naravi, protiv načina kako se Bog ponaša prema svijetu, te stoga protiv teističkog iznošenja kako se ljudi trebaju ponašati prema Bogu. Ponekad izgleda da ne bi ništa imali protiv postojanja Boga, kad bi samo mogli vjerovati da je Bog za nas dobar. To upravo pokazuje kako je teško nevjernicima učiniti privlačnom povezanost između Boga i ljudskog uspijevanja... Ovo je mislim današnji najdublji izazov teolozima, svećenicima, pastorima i kršćanskim laicima: istinski pokazivati da je nazočnost i djelovanje Boga ljubavi, koji nas može osposobiti da ljubimo bližnje kao sebe, naša nada i nada svijeta – da je taj Bog tajna našeg uspijevanja kao osoba, nosilaca kulture i međuovisnih stanovnika jedne kugle zemaljske.“²⁸ Kako religija nešto govori o svim vidovima života, religiozni ljudi žele unijeti svoju vje-

²⁷ Usp.: njegove knjige na hrvatskom *Isključenje i zagrljaj. Teološko promišljanje identiteta, drugosti i pomirenja* (Zagreb: Stepres, 1998.), *Zrcalo sjećanja. Ispravno pamćenje u nasilnu svijetu* (Rijeka: Ex libris, 2012.).

²⁸ Miroslav VOLF, *A Public Faith. How Followers of Christ Should Serve the Common Good* (Grand Rapids, MI: Brazos Press, 2011.), 73-74.

ru u radno okružje, a to znači religijski pluralizam. To pak od svih koji rade i stvaraju radne uvjete traži omogućavanje da se sljedbenici različitih religija osjećaju uvaženi na svojem radnom mjestu. „Globalno i nacionalno, religijska različnost bit će važno pitanje u godinama što dolaze. Modernističko čeznuće za sekularnim svijetom razočarat će se, kao što će nostalgija za 'kršćanskom Europom' ili 'kršćanskom Amerikom' ostati upravo to: neispunjena nostalgija.“²⁹ Onima koji današnje religije optužuju za poticanje na nasilje u prošlosti ili sadašnjosti, ovaj teolog odgovara da ideologije zadahnute sekularizmom nisu bile ništa manje nasilne, osobito totalitarni režimi dvadesetog stoljeća. Za liječenje nasilja sekularistički pokreti i religije trebaju se oslanjati na interne izvore za mir. Kod kršćana je to ljubav koja „ne znači slaganje ni odobravanje, nego naklonost i dobrotvornost unatoč mogućem neslaganju i neodobravanju. Kombinacija moralne jasnoće koja se ne susteže nazvati zlo pravim imenom i sućuti prema zlotvorima koja je spremna žrtvovati svoj život za njih bila je jedno od izvanrednih svojstava ranog kršćanstva. Trebala bi također biti središnje svojstvo suvremenog kršćanstva.“³⁰ Razlike ostaju i ne treba ih zanemarivati, ali one ne smiju biti zatvaranje u vlastitu tvrđavu pred zajedničkim potrebama i opasnostima. On zagovara „hermeneutsko gostoprimstvo“: uživljavati se u način kako drugi tumače svoje svete tekstove. To bi pomoglo da jedni druge gledamo kao suputnike a ne protivnike u borbi za istinu, poštovanje ljudskosti jedni drugih i prakticiranje dobrotvornosti u odnosu jedni na druge: „Religijske zajednice i dalje će se razilaziti i osporavati. Važno je pomagati im da se osporavaju produktivno kao prijatelji a ne destruktivno kao neprijatelji“ (str. 137).

Pripadnici različitih religija i etničkih zajednica u BiH razlikuju se i u poimanju općeg dobra, ali sigurno svi osjećaju potrebu za pravdom, mirom i ekonomskim prilikama u kojima bi mogli živjeti od poštenog rada te uzdržavati nemoćne i one koji zavise od rada zdravih. Opće dobro ovdje, kao i drugdje, uključuje pluralnost i življenje u sekularnoj državi.³¹

²⁹ Miroslav VOLF, *A Public Faith*, 123.

³⁰ Miroslav VOLF, *A Public Faith*, 132.

³¹ Usp.: John LANGAN, „Zajedničko dobro: katoličanstvo, pluralizam i sekularno društvo“, Michael IPGRAVE, ur., *Izgradnja boljih mostova saradnje. Muslimani, kršćani i zajedničko dobro. Izlaganja sa četvrtog seminara „Building Bridges“ (Izgradnja mostova) održanog u Sarajevu 15.-18. maja 2005.* (Sarajevo: el-Kalem, 2011.), 93-107. Različiti vidovi religije u sekularnoj državi obrađeni su u knjizi: Ahmet ALIBAŠIĆ, ur., *Religija i sekularna država. Uloga i značaj religije u sekularnom društvu iz muslimanske, kršćanske i jevrejske perspektive sa fokusom na Jugoistočnu Evropu. Međunarodni simpozij Sarajevo (BiH), 21-24. oktobar/listopad 2007.* (Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e. V., 2008.).

Muslimanski teolozi poimanje opće dobrotvornosti vežu uz tradiciju o vakufima, jer je svrha svake zaklade djelo dobročinstva.³² Smail Balić ovdje se oslanja na odredbu o raspodjeli ratnog plijena za potrebe države i za opće dobro: „Što god je (od plijena uzetog) od neprijatelja Allah predao Poslaniku svome – (sve to) pripada Allahu i Poslaniku, i bliskom rodu (preminulih vjernika), i siročadi, i siromasi-ma i putnicima“. Slična odredba postoji u 8,41 gdje se spominje „dan kada se razlučilo istinito od lažnog - dan kada se dvije vojske sretoše u bitci“. Bio je to dan pobjede malobrojne muslimanske vojske na Bedru god. 624. Jedan komentator to ovako tumači: „U skladu s ajetom 1 ove sure: ‘Sav ratni plijen pripada Bogu i Poslaniku’, tj. njime upravlja vlast islamske države u interesu općeg dobra.“³³ Muslimani koji žive kao manjina u nemuslimanskim državama nastoje u svojem radu i socijalnom djelovanju čuvati svoj vjernički identitet i doprinositi dobrobiti društva u kojem žive oslanjajući se „ne samo na svete tekstove i izvore već i na praksu kolektivne racionalnosti“.³⁴ Tarik Ramadan kaže u svojoj knjizi prevedenoj na bosanski: „Prirodna izolacija koju su muslimani izdržali tokom prvih godina njihove prisutnosti na Zapadu mora dati prednost onoj obavezi koja, ako je inspirirana i hranjena principima etičke poruke islama, mora biti stavljena u službu svih, za dobrobit svih... Uloga muslimanskih zajednica na Zapadu je da brane principe, ne interese, i ako proizlazi da je u njihovu interesu da se univerzalni principi poštuju, treba biti jasno da njihova borba za te principe služi čitavoj zajednici. Dizanje standarda prava, pravde i etike ne može se zaustaviti na granicama vjerske zajednice: univerzalnost tih principa vraća nas na značenje ljudskog bratstva, koje se sastoji u služenju ci-

32 Usp.: Smail BALIĆ, „Dobročinstvo – islamski“, *Leksikon temeljnih religijskih pojmova: Židovstvo, kršćanstvo, islam* (Zagreb: Prometej, 2005.), 113-114. Ebrahim MOOSA, „Ethics and Social Issues“, *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, sv. 1, Richard C. MARTIN, ur. (New York: Macmillan Reference USA, 2004.), 224-231 sa sedam naslova novije bibliografije.

33 Muhammed ASAD, *Poruka Kur’ana. Prijevod i komentar* (Sarajevo: El Kalem, 2004.). Autor je bio austrijski Židov imenom Leopold Weiss (1900.-1992.) koji je god. 1926. prihvatio islam te do smrti djelovao kao muslimanski teolog. Ovo djelo izvorno je napisao na engleskom 1984.

34 Tariq RAMADAN, „Islamski pogled na zajednicu“, Michael IPGRAVE, ur., *Izgradnja boljih mostova saradnje. Muslimani, kršćani i zajedničko dobro* (Sarajevo: 2011.), 84-92, citat str. 91. Autor je švicarski musliman i drži predavanja mladim potomcima doseljenih muslimana u Europi koji žele osatati Europljani i zadržati svoj islamski identitet. Usp.: također njegovu knjigu *Evro-američki muslimani i budućnost islama* (Sarajevo: Islamska zajednica, Udruženje ilmije, 2007.).

jeloy zajednici i svim ljudskim bićima. 'Put k vjernosti' nas primorava ne samo da poštujemo pluralnost nego i da istupimo iz geta, da bolje poznajemo jedni druge i da zajedno djelujemo zarad općeg dobra ako želimo doći do kraja 'Putu'."³⁵

3. Vjernici očekuju od svojih poglavara da dignu proročki glas protiv nepravde i korupcije u društvu

Pripadnici Islamske i Židovske zajednice te Pravoslavne, Katoličke i Protestantskih crkava u BiH nemaju povijesnog iskustva o punoj slobodi religije u sekularnoj državi. U dalekoj prošlosti svi su imali razdoblja kada su bili privilegirani ili diskriminirani, ovisno o religijskom identitetu vladara i njihovih službenika. U vrijeme marksističkog socijalizma svi su bili diskriminirani, s time da su katolici bili više tretirani kao „neprijatelji naroda“, zato što im je vrhovni poglavar bio izvan dohvata domaćih vlastodržaca. Sada svi prihvaćaju rastavu religije i države prema iskustvu zapadnih demokracija, ali i uče nešto činiti ne samo za vlastite vjernike nego i za pluralno društvo kojemu pripadaju. Sami sebi i drugim sugrađanima nastoje dokazati da ih osobna i zajednička vjera ne zavađa, nego potiče na obraćenje – koje je preslagivanje pameti i srca pred Bogom i bližnjima – kako bi bili bolji ljudi i vjernici.

Poštujući nadležnost demokratski izabranih predstavnika vlasti, u prilikama BiH vjerski poglavari osjećaju potrebu da dignu proročki glas o važnim socijalnim i političkim pitanjima kada vide da su zastupljene potrebe ili ugrožena prava zajednice koju vode.

Možda i zato što se u BiH nacionalni i religijski identitet uglavnom podudaraju i što članovi općinskih, županijskih i entitetskih vlada više provode interese svoje političke partije nego što rješavaju potrebe svih građana. Tako su katolički biskupi pastirskom poslanicom od 5. srpnja 1990. pozvali vjernike da se pripreme na izbore te razmisle o davanju svojega glasa kandidatima koji će poštovati njihov religijski i nacionalni identitet.³⁶ Kako su izbori najavljeni za 18. studenog, biskupi su svoje pastirsko pismo od 24. listopada te godine naslovili „Na izborima odlučujemo o svojoj budućnosti“ te pozvali da vjernici hrabro na izbore izađu kako ne bi drugi odlučivali o sudbini njihovoj i njihove

³⁵ Tarik RAMADAN, *Evro-američki muslimani i budućnost islama*, 212-213.

³⁶ Tekst objavljen u *Vrhbosna* 1990., 1-2 pod naslovom: „Slobodno i odgovorno na izbore“ potpisali biskupi Ćiril Kos, Pavao Žanić, Franjo Komarica, Marko Jozinović i Alfred Pichler.

djece.³⁷ U svojim poslanicama tokom rata biskupi su tražili okončanje krvavih sukoba, a nakon rata pozivali vlastite vjernike na praštanje i pomirenje, osobito onom od 25. siječnja 1996.³⁸ Poznat je stav katoličkih biskupa o mirovnom ugovoru iz Dayton: donio je okončanje ratnih nasilja, ali nije pravedno riješio pitanje države BiH i odnosa među njezinim narodima. Zato su 29. listopada 2005. iznijeli prijedlog za društveno-pravno uređenje BiH, kako ne bi bila izvor nestabilnosti i prijetnja miru kao buduća članica EU-a.³⁹ Oni smatraju da Daytonski ustav te zahvati visokog predstavnika Wofganga Petritscha iz god. 2002. dovode Hrvate u neravnopravan položaj s obzirom na druga dva konstitutivna naroda u BiH jer se „u Vladama i u Parlamentima oba entiteta sve odluke mogu donositi bez Hrvata, a i protiv njih“. Predlažu podjelu države na četiri regije (sarajevska, mostarska, banjolučka i tuzlanska) „s granicama formiranim po kriterijima ekonomske, prometno-komunikacijske, prirodne, povijesne, geografske i (više)nacionalne naravi. Uz eventualne korekcije, mogle bi biti preuzete regije kako ih je, za potrebe svojega djelovanja, već formirala primjerice misija OSCE-a. Bilo bi, međutim, vrlo bitno da u svakom od četiri kantona (regije, federalne jedinice itd.) svaki konstitutivni narod mora imati najmanje 30% udjela u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, kako nikada pripadnici jednog naroda ne bi mogli nadglasati pripadnike druga dva naroda.“ Mediji su ovaj prijedlog prokomentirali kao zanimljiv, ali ovom autoru nije poznato da je ikakvo nadležno tijelo o njemu ozbiljno raspravljalo.

Uz to pojedini biskup daje izjave o stanju i problemima na području gdje je on ordinarij u smislu crkvenog prava: dr. Ratko Perić za istočnu i zapadnu Hercegovinu, kardinal Puljić za središnju Bosnu i Bosansku Posavinu, dr. Franjo Komarica za Hrvate katolike istjerane iz banjolučke regije. Projekt „Katoličkih škola za Europu“ zaživio je na području Vrhbosanske i Banjalučke biskupije, a uspješno ga vodi pomoćni biskup dr. Pero Sudar. Njime Crkva ne samo zadržava katoličke obitelji s djecom u školskoj dobi da ostanu u svojim župama nego đacima tih škola, koji mogu biti i nekatolici, nudi solidnu osnovnu i srednjoškolsku naobrazbu kako bi uspješno nastavili studij na univerzite-

³⁷ Osim u službenom glasilu *Vrhbosna* 1990., tekst je objavljen i u knjizi *Pastirske poslanice, izjave i apeli katoličkih biskupa BiH 1990.-1997.* (Sarajevo: Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine, 1997.), 21-23.

³⁸ Tekst dostupan u knjizi *Pastirske poslanice ... 1990.-1997.*, 78-93.

³⁹ Tekst dostupan u knjizi *Pastirske poslanice, izjave i apeli katoličkih biskupa BiH 1997.-2009.* (Sarajevo: Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine, 2010.), 142-147.

tima i zavoljeli svoju domovinu. Tko je doživio zauzetost i maštovitost učenika i nastavnog osoblja u ovim školama, mogao se uvjeriti da su to zaista škole za Europu.

Izjave pravoslavnih episkopa u pet eparhija na području BiH s jedne strane zavise od kanonskog zajedništva s patrijarhom u Beogradu i upravnim strukturama Srpske pravoslavne crkve, a s druge od toga jesu li njihove eparhije pretežno na području Republike Srpske u BiH (kao banjalučka i tuzlansko-zvornička) ili i federacije (kao bihaćko-petrovačka, dabro-bosanska, zahumsko-hercegovačka i primorska). Tamo gdje su pripadnici pojedine konfesije i etničke zajednice većina, skloni su ignorirati prisutnost i potrebe pripadnika manjine, a tamo gdje su manjina, zahvalni su ako bivaju tretirani kao partneri za dijalog i suradnju. To je iskustvo ovog autora o vjerskim poglavari-ma i njihovim neposrednim suradnicima (imami, svećenici, sveštenici, vjeroučitelji) katolika, pravoslavaca i muslimana. Trebat će još dosta napora i vremena da svaki svoje vjernike odgoji za otvoreni dijalog i poštovanje „drugih“ – riječju i primjerom.

Posebno je složena situacija reisa kao poglavara bošnjačkih muslimana s obzirom na socijalne potrebe i duhovno stanje njegovih vjernika i bošnjačkog naroda. Dr. Mustafa Cerić dao je naslov zbirci svojih hutba, govora i intervjua iz kojih je zorno da se osjeća zaduženim za Bošnjake kao narod i zajednicu islamskih vjernika.⁴⁰ Evo jednog odlomka iz njegove hutbe u Gazihusrevbegovoj džamiji 2. kolovoza 2002: „Jesmo li se umorili od povijesti i zasitili politike i zbog toga više ne učimo iz povijesti i ne pratimo novi život u našem društvu, jer nam se čini da smo pred zubarom koji više ne proučava liječenje korijena zuba, već samo čupa zub zato što je otkriveno da se od mrtvog zuba može oboljeti od reumatizma u zglobovima? ... Naravno, zub koji je u korijenu obolio treba vaditi. No problem je što nam nadriliječnici zubari čupaju zdrave zube iz vlastitog tijela, a balzamiraju istrošenu i natrulu pamet koja prijeteći da postane epidemija – zarazna bolest koja se može proširiti po cijelome tijelu naroda i društva. Braćo, ne samo da imamo pravo, već i svetu obavezu da se suočimo s tom pošasti i da joj se suprotstavimo prije nego ona ovlada našim duhom i našim tijelom.“⁴¹ Jasno je da su lijevo orijentirani mediji i političari u bošnjačkom narodu uzvraćali žestokim napadima niječući reisu pravo da se

⁴⁰ Reisu-l-ulema dr. Mustafa CERIĆ, *Vjera, narod i domovina. Hutbe, govori i intervjui* (Sarajevo: Udruženje ilmije Islamske zajednice u BiH, 2002.), 672 stranice + 30 stranica fotografija u boji s tekstom tumačenja pojedinog prizora.

⁴¹ Mustafa CERIĆ, *Vjera, narod i domovina*, 115.

tako miješa u svagdanju i dugoročnu politiku. Zato su Rijaset i pojedini autori ustali u obranu svojega vjerskog poglavara.⁴² Sarajevski filozof Ugo Vlasisavljević, koji se između ostaloga bavi i religijom u sekularnoj državi, skreće pozornost na to da u pluralnom civilnom društvu religije imaju javnu i dinamičku ulogu „jer je dimenzija društvenosti ne samo esencijalna dimenzija religije nego je društvenost svakog društva, pa i onog opsjednutog militantnim ateizmom, jedino moguća i osigurana iz onog mjesta izvan cjelokupne sfere političkog na koje upućuje religija“.⁴³ Reisova situacija je u tome delikatnija od situacije pravoslavnih episkopa i katoličkih biskupa jer je kod njihovih vjernika proces etnizacije završen i jasan, a reis, uz strogo vjersko izgrađivanje vlastite zajednice, treba lijevo orijentiranim intelektualcima svojega naroda pokazivati kako on vidi zajedničko dobro svih Bošnjaka. Vlasisavljević nastavlja: „Danas u Bosni i Hercegovini imamo na djelu tri državne religije koje u društvenu stvarnost uvode kako partijske politike, pogotovu one koje su se dočepale državne vlasti, tako i politički angažirane vjerske poglavare. Glavni izvor legitimiteta svake od njih se crpi iz epopeje o posljednjem ratu koju nitko bolje od pobožnih ljudi ne može ispričati. Zašto je onda u krilu bošnjačkog naroda ipak najmanje podudarnosti između državne religije, i vrha vjerske zajednice? Zašto tu odavno plamti nepomirljiv sukob? Nesumnjivo je jedan od razloga tome neusporedivo veća privrženost bošnjačkih političkih elita državi Bosni i Hercegovini nego što je slučaj kod Srba i Hrvata. Doista se izgradnja i očuvanje države kod njih postavlja kao politički cilj svih ciljeva, kao apsolutna vrijednost. Takva projekcija države može uvesti u političke forume kao glavnog aktera onu ‘apsolutističku državu’ koja je neophodna za provođenje radikalnog načela sekularizacije.“⁴⁴ On zaključuje da u sadašnjim prilikama BiH svaka partijska politika na razini državne vlasti promovira i izvjesnu ‘političku religiju’ jednog od triju ‘konstitutivnih naroda’.

Vjerski poglavari u svojim izjavama, koje nailaze na odjek u sekularnim medijima, zastupaju moralne vrijednosti i ukazuju na teške

⁴² Usp.: *Prvi izvještaj o islamofobiji, diskriminaciji i netoleranciji na području Islamske zajednice u BiH od 2004. do 2011.* (Sarajevo: 2011.). Fatmir ALISPAHIĆ, *Reisofobija. Selektivna analiza tretmana reisu-l-uleme i islamskih vrijednosti u dejtonskim medijima za period 2004.-2009. godine* (Tuzla: Off-set, 2010.).

⁴³ Ugo VLASISAVLJEVIĆ, „Reisovo političko angažovanje“, Aziz KARIBEGOVIĆ – Ahmet ALIBAŠIĆ – Ekrem TUCAKOVIĆ, ur., *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini. Dvije decenije reisu-l-uleme dr. Mustafe Cerića* (Sarajevo: 2012.), 216-229, citat str. 221.

⁴⁴ Ugo VLASISAVLJEVIĆ, „Reisovo političko angažovanje“, 228.

propuste društvenih djelatnika. Budući da se u BiH etnički i religijski identitet podudaraju, vjerski poglavari imaju pravo i dužnost artikulirati socijalne potrebe svoje etničke zajednice te proročki upirati prstom na flagrantnu korupciju i nepravdu u društvu. Međutim, svaki bi od njih trebao vlastite vjernike odgajati za povjerenje prema drukčijima i pridonositi izgradnji pluralnog građanskog društva. U najnovije vrijeme, zastupnici dijaloga među muslimanima i kršćanima Europe zagovaraju *međureligijsku socijalnu etiku* kao niz zajedničkih moralnih vrijednosti oko kojih se slažu kršćani i muslimani, bez obzira na to jesu li u jednoj državi ili regiji manjina ili većina.⁴⁵

U BiH stoljećima postoje Židovi kao etnička i regijska manjina. Danas ih ima, prema njihovoj vlastitoj procjeni, 1130, a organizirani su u šest lokalnih zajednica: Sarajevo, Mostar, Tuzla, Zenica, Banja Luka i Doboje.⁴⁶ Oni kao manjina znaju da bez dobrih odnosa s većinom i konkretnim predstavnicima vlasti ne mogu živjeti u miru čuvajući svoj identitet.⁴⁷ Oni ne raspravljaju tko je kome u ratu od 1991. do 1995. više pobio nevinih civila i porušio sakralnih objekata, nego se zauzimaju za pravedan mir i sigurnost svih građana. Predsjednik židovskih zajednica u BiH Jakob Finci učinio je zajedno s predstavnikom Roma u našoj zemlji dobru uslugu cijeloj zemlji time što je na Sudu za ljudska prava u Strasbourgu podnio tužbu i dobio parnicu protiv BiH zato što pripadnici manjinskih naroda nemaju pravo po sadašnjem ustavu natjecati se za člana Predsjedništva BiH. Veliko vijeće donijelo je presudu protiv BiH u tom predmetu 22. prosinca 2009. Članovi vladajuće koalicije znaju da moraju provesti ovu sudsku odluku, ali se još nisu dogovorili kako. Slična je situacija i s reformiranim kršćanima u BiH među koje se slobodno ubrajaju obraćenici bošnjačkog, hrvatskog i srpskog porijekla. Registrirani su u dvanaest kršćanskih denominacija,⁴⁸ a prema procjenama T. Dobutovića i nekih drugih poznavalaca ima ih između 1500 i 2500. Njima nije važna etnička pripadnost, nego miroljubivo

⁴⁵ Usp.: Hansjörg SCHMID, *Islam im europäischen Haus. Wege zu einer interreligiösen Sozialethik* (Freiburg: Herder, 2012.).

⁴⁶ Usp.: Boris KOŽEMJAKIN, „Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine“, u monografiji *Religije u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: 2012.), 177-217 + 266.

⁴⁷ Sudjelovao sam na Konferenciji za mir koju je organizirao zahumsko-hercegovački i primorski episkop Grigorije u Trebinju 6. i 7. travnja 2002. Predstavnik Židova Federacije bio je Jakob Finci a Židova Republike Srpske Josef Atias iz Doboja. Dok je g. Finci oštro kritizirao Slobodana Miloševića i srpske vlasti u Banja Luci, g. Atias ih je hvalio.

⁴⁸ Usp.: Tomislav DOBUTOVIĆ, „Manjinske religijske zajednice u Bosni i Hercegovini“, *Religije u Bosni i Hercegovini*, 219-227 + 266.

djelovanje motivirano vjerom. Na svojem bogoslužju služe se postojećim prijevodima Svetoga pisma na hrvatski ili srpski, ali osjećaju potrebu za prijevodom Biblije na bosanski kao književni jezik relativne većine u državi BiH.⁴⁹

Zaključak i prijedlog

Ponovimo još jednom: vjerski poglavari, vjeroučitelji i kulturni služitelji muslimana, pravoslavaca i katolika u BiH osjećaju se duhovnim pastirima svojega naroda koji imaju pravo i dužnost dići proročki glas kada društvo zapostavlja prava i potrebe njihove etničke i religijske zajednice. Međutim, kad je riječ o odgoju vlastitih vjernika i učenika na školskom vjeronauku prespori su u poduzimanju inicijativa za međuetničko i međureligijsko povjerenje i pomirenje, čekajući da tzv. „međunarodna zajednica“ i domaći izabrani političari reformiraju državu BiH do stupnja funkcionalnosti i zadovoljavanja osnovnih socijalnih potreba svih građana. Židovi i reformirani kršćani žele pravedan mir u državi gdje su svi građani poštovani i tretirani kao zbiljski jednaki. Dok se neki katolički teolozi boje „sakristijske politike“, prema kojoj bi vjerski poglavari odlučivali o političkim pitanjima i nosiocima društvenih služba,⁵⁰ ovom se autoru čini da bi predstavnici tradicionalnih vjerskih zajednica i crkava trebali već sada biti hrabriji i proročki poduzetniji u poticanju svaki svojih vjernika na odgovorno zasađivanje duhovnih vrijednosti u pluralno društvo BiH. Trebali bi tako govoriti svojim da budu svjesni „drugih“.

Ovdje želim ponovo predložiti obveze koje su poglavari vjerskih zajednica prihvatili u Asizu 24. siječnja 2002.⁵¹ zato što su na tom skupu sudjelovali i predstavnici muslimana i katolika iz BiH:

Okupljeni ovdje u Asizu, zajedno smo razmišljali o miru, daru Božjem i zajedničkom dobru čitava čovječanstva. Premda pripadamo različitim vjerskim tradicijama, potvrđujemo da je za izgradnju mira nužno ljubiti bližnjega poštujući zlatno pravilo: čini drugima ono što že-

⁴⁹ Usp.: Mato ZOVKIĆ, „Prijevod Novoga zavjeta na bosanski jezik 2009.“, ur. Miroslav VOLF i dr., *First the Kingdom of God. A Festschrift in Honor of Prof. Dr. Peter Kuzmič* (Osijek: Evangelical Theological Seminary, 2011.), 163-182.

⁵⁰ Usp.: Franjo NINIĆ, „Sakristijska politika“, *Svjetlo riječi*, listopad 2012., 27. Tekst pisan pred nove lokalne izbore u BiH.

⁵¹ Usp.: Mato ZOVKIĆ, „Univerzalni moral u međureligijskom dijalogu i suradnji“, *Vrhbosnensia* 8 (2004.), 281-309.

liš da oni tebi čine.

S tim uvjerenjem neumorno ćemo raditi na velikom radilištu mira i zato:

- 1. Obvezujemo se da ćemo proglašavati svoje čvrsto uvjerenje kako se nasilje i terorizam protive izvornome vjerskome duhu i, osuđujući svako pribjegavanje nasilju i ratu u ime Boga i religije, obvezujemo se da ćemo poduzimati sve što je moguće kako bi bili iskorijenjeni uzroci terorizma.*
- 2. Obvezujemo se na odgajanje osoba za uzajamno uvažavanje i poštovanje kako bi se mogao ostvarivati miran i solidaran život među pripadnicima različitih naroda, kultura i religija.*
- 3. Obvezujemo se na promicanje kulture dijaloga, kako bi raslo uzajamno razumijevanje i povjerenje među pojedincima i narodima, jer su to pretpostavke istinskog mira.*
- 4. Obvezujemo se na branjenje prava svake ljudske osobe da živi dostojnim životom u skladu sa svojim kulturnim identitetom i slobodno osniva vlastitu obitelj.*
- 5. Obvezujemo se na iskreni i strpljivi dijalog u kojem se ono što nas razlikuje neće smatrati nesavladivom preprekom, već će se, naprotiv, priznavati da susreti s drugim koji je različit mogu biti prilika za bolje uzajamno razumijevanje.*
- 6. Obvezujemo se na uzajamno opraštanje za zablude i predrasude iz prošlosti i sadašnjosti te uzajamno podupiranje u zajedničkom nastojanju da pobijedimo sebičnost i zloupotrebu, mržnju i nasilje te da iz povijesti učimo kako mir bez pravde nije pravi mir.*
- 7. Obvezujemo se da ćemo biti na strani onih koji su siromašni i bespomoćni, da ćemo govoriti u prilog onima čiji se glas ne čuje i zauzeto raditi na promjeni takva stanja, u uvjerenju da nitko ne može biti sretan sam.*
- 8. Obvezujemo se da ćemo udružiti svoj krik s krikom onih koji se ne mire s nasiljem, želeći pridonositi svim svojim snagama da se čovječanstvu našega vremena pruži stvarna nada u pravdu i mir.*
- 9. Obvezujemo se da ćemo poticati svaki pothvat koji promiče prijateljstvo među narodima, uvjereni da tehnološki napredak, bez solidarnog dogovora među narodima, izlaže svijet sve većim pogibeljima razaranja i smrti.*
- 10. Obvezujemo se da ćemo od odgovornih u državama tražiti da poduzimaju svaki napor da se, na nacionalnoj i međunarodnoj razini, izgrađuje i učvršćuje svijet solidarnosti, koji će se temeljiti*

na pravdi.

Mi, osobe različitih vjerskih tradicija, neumorno ćemo proglašavati da su mir i pravda nerazdvojni i da je mir u pravdi jedini put kojim čovječanstvo može kročiti prema budućnosti nade. Uvjereni smo da se u svijetu sa sve otvorenijim granicama, smanjenim udaljenostima i odnosima olakšanim gustom mrežom komunikacija, sigurnost, sloboda i mir neće moći jamčiti silom, već uzajamnim povjerenjem.

Neka Bog blagoslovi te naše nakane i svijetu dade pravdu i mir!

Nikad više nasilja!

Nikad više rata!

Nikad više terorizma!

Neka svaka religija u ime Božje

na zemlju donosi

pravdu i mir,

oproštenje, život i ljubav!

ARE RELIGIOUS LEADERS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA OPEN TO NEW CHALLENGES?

Summary

The author offers an analysis of the activities of religious leaders in Bosnia and Herzegovina and their professional collaborators at the level of religious instruction in public schools, encouraging their fellow believers to contribute to the common good in a pluralistic society, and raising a prophetic voice in the face of injustice and corruption in their society. Since ethnic and religious identities in Bosnia and Herzegovina overlap, Muslim, Orthodox and Catholic religious leaders rightly feel a responsibility to intervene publicly when the rights and needs of members of their ethnic community are threatened. The author advances the view that religious leaders are not sufficiently courageous when it comes to promoting interethnic and interreligious trust and forgiveness on the part of their fellow believers. The author also argues that religious leaders are too cautious, waiting for the International Community and for elected domestic politicians to make the state of Bosnia and Herzegovina more just and more functional for all its citizens through political reform. Together with the German Catholic champion of interreligious dialogue, Hansjörg Schmid, the author advocates a model for an interreligious social ethic.

Key words: *religious leaders and their collaborators, confessional religious instruction in public schools, contribution to common good, overlapping of religious and ethnic identities in BiH, Muslims, Orthodox, Catholics, Jews, Reformed Christians, International Community, model of an interreligious social ethic.*

Translation: Mato Zovkić and Kevin Sullivan